

Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkişafı Agentliyi

Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin, milli adət-ənənələrinin, elm və mədəniyyətinin təbliği: dövlət müstəqilliyimizin bərpasının 30-cu ili - Azərbaycan dövlətçiliyi müasir mərhələdə

Faiq Ələkbərli
dosent, fəlsəfə üzrə
fəlsəfə doktoru

III Yazı

M.Ə. Rəsulzadədə azərbaycançılıq ideyasının ən parlaq və möhtəşəm mərhələsi Azərbaycan Cümhuriyyəti ilə bağlıdır. 1918-ci illərin əvvəllərində Azərbaycan türklərinin ortaya qoyduğu mübarizə, milli istiqlala doğru aparıldı. Azərbaycan xalqı nicatını nə bolşeviklərdə, nə də digər qeyri-milli təşkilatlarda axtardı. Artıq bu funksiyaları yerinə yetirən milli təşkilat olan «Müsavat» və onun lideri Rəsulzadə var idi. Bu, müstəqilliyə doğru atılan addımlarda özünəqaydıcın nümunələrindən idi. Rəsulzadə yazırdı: «Şurayyi-Millî elanı milli istiqlala bərabər Azərbaycan hökumətini dəxi təşkil etdi. İlk hökumət Tiflisdə Azərbaycan hərəkatı milliyəsinin düşmənləri tərəfindən qəti edilən mərhum Fətəli xanın təhti-riyasətində təşkil edilmişdi». 1 Yeni cümhuriyyət isə müsavətçilik və azərbaycançılıq ideyalarının əsasında quruldu. Bu dövlətin ictimai-siyasi quruluşu məhz müsavətçiliyə və azərbaycançılığa (türkçülük, müasirlik və islamçılıq), milli-demokratik dəyərlərə söykənirdi.

Rəsulzadənin sədri olduğu Milli Şura mühüm səlahiyyətlərə malik olmasına baxmayaraq, hökumətin işinə müdaxilə etməmiş, ən zəruri hallarda tələyüklü məsələləri öz boynuna götürmüşdü. Milli-demokratik dəyərlərə həmişə hörmətlə yanaşan Rəsulzadənin rəhbərlik etdiyi Milli Şura və «Müsavat» Partiyası ölkənin parlament üsuli-idarəsi ilə idarə olunmasına şərait yaratmışdı. «Millət Məclisi, məmləkətin bütün sinif və millətlərini təmsil edib, dövlətin tamamilən tələyinə hakim idi. Onsuz heç bir əmr keçməz, heç bir məsrəf yapılmaz, heç bir müharibə başlanmaz, heç bir bərişiq bağlanmazdı. Hökumət məclisin etimadını qazananda qalır, itirəndə düşürdü. Ortada hakim olacaq vəsitə-vəzifə də yox idi. Parlament hakimi-mülkət idi. Burada Avropada təbiiq olunmayan həqiqi bir xalq cümhuriyyəti qurulmuşdu». Əslində Rəsulzadənin bu formuləsi tarix üçün gözəl bir nümunədir.

Rəsulzadə müstəqil Azərbaycan respublikasının birinci ildönümü ilə bağlı yazırdı: «Azərbaycan türkləri bu gün ilk dəfə olaraq böyük bir bayram saxlayırlar: İstiqlal bayramı! Əvvət, Zaqafqaziya millətləri bilməcburiyyə elanı-istiqlal etmişlərdi. Bilməcburiyyə elanı-istiqlal! İstiqlalımıza düşmən olanlar bu iki «məcburiyyət» və «istiqlal» sözlərinin bir araya toplanmasını «ictimai ziddin» qəbilindən ədd etməklə, Zaqafqaziya cümhuriyyətlərinin qeyri-təbii olduqlarını isbat etmək istəyirlər. Fəqət, bu mülahizə zahirdə doğru görünərsə də, batində elə deyil-

Məmməd Əmin Rəsulzadənin yaradıcılığında türkçülük, azərbaycançılıq və milli həmrəylik

dir. Bir növdən məsəmməyi-madər-dən xilas olub da, dünyaya gəlməsi heç şübhəsiz, bir vəqeyi-istiqlaldır. Qadının vəzi-həmlinə digər təbirlə bizdə «azad olmaq» deyirlər. Halbuki bu «azadlıq» eyni zamanda bir zərurəti-təbiiyə, bir məcburiyyətdir».

Azərbaycan Parlamentinin açılışında «bir kərə yüksələn bayraq bir daha enməz»- söyləyən Rəsulzadəyə görə həmin gün milli bayraqlara boyanmış Azərbaycan paytaxtı bəzi bədbinlərin qəlbinə də işiq salmışdır. O, yazırdı: «Cəmət istiqlala, o qədar munis olmuş, hürriyyət və istiqlal fikri o qədar xalqın qanına sinmiş, ruhuna işləmişdir ki, incli artıq istiqlal fikri bir firqənin, bir kütlənin arzusu deyil, bütün cəmət Vətəni istiqlalsız və dövləti hürriyyətsiz təsəvvür etmir. Ona görə demokratiya biləbilib çapısında şübhəli adamlar durmasına hər vəchle razı olmaz və vahid vücud kimi hürriyyət və istiqlalın müdafiəsinə hazırdır».

M.Ə. Rəsulzadə bəyan edirdi ki, yeni cümhuriyyət yalnız milli olmaqla kifayətlənmir, eyni zamanda müasir dövrün bütün müsbət tələblərinə cavab verən dövlət kimi fəaliyyət göstərir: «Azərbaycan müsəlman aləmində ilk respublika və türk aləmində ilk dövlətdir. Mənim ilk baxışda qərribə görünən bəyanatımın ikinci hissəsi ola bilsin, sizi təəccübləndirir. Lakin əslində elə də var. Türk mənşəli bütün digər dövlətlər başlıca olaraq dini təməl üzərində qərar tutduqları halda Azərbaycan Respublikası müasir mil-

li-mədəni müstəqillik təməlinə, türk milli-demokratik dövlət qurumu zəmininə əsaslanır və bu baxımdan bizim respublikamız ilk türk dövlətidir».

Rəsulzadə gənc dövlət üçün ən önəmli hal kimi onun iqtisadi cəhətdən ayaq üstə durmağını göstərirdi. Onun fikrincə, müstəqilliyə qovuşmuş Azərbaycan Şərqi ölkələri arasında ən inkişaf etmiş bir diyardır. Şərqi-də bütün yeniliklər öncə bu ölkədə baş verir. Buna görə də Rəsulzadə bu hökumətin və onun vətəndaşlarının özəlliklərini göstərməyi də unutmurdu: «İnkişafa meyilli olduqlarını göstərmək üçün bu kafir deyilmi ki, ilk türk dramaturqu azərbaycanlı, ilk türk bəstəkarı azərbaycanlı, Rusiya türkləri arasında ilk qəzet yaradıcısı azərbaycanlı, məzhəb uzlaşmadığını ilk olaraq ortadan qaldıran yenə azər-

qilabın kəndi təbiəti təhlil edərək cavab verməlidir... Biliyoram əfəndilər ki, Azərbaycan Rusiya inqilabının vəz etmiş olduğu müsbət nəzəriyyələri elan etdiyi əqanimi-hürriyyətdən son dərəcə istifadə edəcəkdir. İştə müstəqil bir Azərbaycan: siyasətin kəsbi-hürriyyət və istiqlal edəcək Azərbaycanda ictimai hürriyyətlər və hüquq-bəşərə aid düsturlar, hər halda, müstəqil Rusiya zamanından daha geniş, daha müsaid olacağına şübhə etməm. Hətta əfəndilər söyləmək istərim ki, Azərbaycan Qafqaziyada ən hürriyyətpərvər və inqilabçı təsəvvür olunan Gürcüstandan daha məsuddur. Çünki burada bizim daxili hürriyyətlərimizə icrai-nüfuz edən və edəcəyi mütesəvvir bulunan qüvvət yabançı bir qüvvət deyil, öz qüvvətimizdir».

vam» (Millətlər Cəmiyyəti) vücudə gətirməsi bizim ən əziz fikirlərimizdən biridir. Bu «federasyon»larla deyil, təbii bir meyil və arzu ilə hasil olmuşdur (Alqışlar) Biz Rusiyanın sədətinə istəyiriz, Rusiya cəmətini seviriz, ancaq öz istiqlalımızı da əziz tutarıq! (Alqışlar). Cəbr ilə qəbul edilən bir şeydə qətiyyətlə səadət olmaz, çünki səadət hürriyyət və istiqlaldadır! (Alqışlar). *Bax bunun üçün əfəndilər, müstəqil Azərbaycandan təmsil edən üçboylu bayrağı Millî Şura qablımış, türk hürriyyəti, islam mədəniyyəti və müasir Afropa iqtidar-əhrarənəsini (özgürlüksevərliyini) təmsil edən bu üçboylu bəyraq daima başımızın üstündə ehtizaz (dalgalarancaqlır) edəcəkdir. Bir dəfə qablımış bəyraq bir daha enməyəcəkdir! (Məbuslar (millət vəkiləri) yerlərindən şəhər, şiddətli aqışlar milli bayrağa yönələrək uzun müddət davam edir). Mən buna iman edirim. Mənim bu imanımı millətlərin qəlbində doğmuş olan əməl günəşi işıqlandırır. Bu günəş bir daha üfuf (batmayacaq) etməyəcək. Mən bəşəriyyətin vicadına inanıram. Milyonlarla insan bahasına mal olan qitaf-ümumidən (ümumi qırğından) sonra bəşər vicadını qazandıqları həqiqətləri asanlıqla əlindən verəməz. «Millətlər Cəmiyyəti» fikri bu gün hər kəscə qəbul edilmiş bir fikirdir. Mən mənə ümid verir, qüvvətə inanıram ki, artıq milləti öklümək, millətin hüququnu tapdalamaq qətiyyətlə mümkün deyildir. Qaliblər də, məğlublar da millətlərin hüquqları təslim edilməz deyirlər».*

Rəsulzadə daha sonra deyirdi: «Biz azərbaycanlılar bütün mövcu-diyyətimizlə kəndi (öz) müqəddəratımızı, kəndi istiqlalımızı müdafiə və mühafizədə israr edər, səbat (dirəniş) və mətanət göstərək, heç şübhəsiz ki, Azərbaycan Cümhuriyyəti paydar (yaşayar) olarq Ancaq bu, təkrar edərək, səbat və mətanət, fədakarlıq istər. İstər ki, biz kəndimizin istiqlala layiq olduğumuzu isbat edək. Bu oldu-mu, sizi təmin edərəm ki, kimsə haq-

Azərbaycan parlamentinin açılışında (7 dekabr 1918-ci il) Rəsulzadənin söylədiyi nitqdən bəzi məqamlara toxunmaq da yerinə düşərdi: «Rusiyada zühur edən inqilabi-kəbir (böyük inqilab) digər həqiqətlər arasında bir həqiqəti-bahirəyi (aydın həqiqəti) də elan etmiş idi. Bu həqiqət millətlərin hürriyyət haqqı və istiqlalları idi. Rusiya inqilabı təbiətində mövcud olan ruha sadıq qalaraq təbii yolu ilə inkişaf etsə idi, millətlərin hüququnu təmin ilə muxtəriyyətlərdən müttəşəkkil azad və demokratik bir Rusiyayı bir an əvvəl təsis edəcəkdik...»

baycanlı, əlifba islahatını ilk düşünən azərbaycanlı, nəhayət, islam aləmində ilk dəfə cümhuriyyət elan edən də azərbaycanlıdır... Azərbaycan Cümhuriyyətinin əsas idarəsi bütün vətəndaşlarının bərabər hüquqla yaşaması üzərində qurulmuşdu. Burada hər bir insan möhtərəm şəxs, Azərbaycan vətəndaşı olduğu üçün hüququ saxlanırdı».

Dinindən və millətdən asılı olmayaraq ölkənin bütün vətəndaşlarına eyni gözlə baxan Cümhuriyyətin qurulmasında müstəsna rol oynayan Rəsulzadə deyirdi ki, əgər Azərbaycanda milli hökumət möhkəmlənərsə, ölkədə istənilən müsbət ideyalar həyata keçəcək. Mütəfəkkirin fikrincə, bu zaman Rusiyadakı inqilabın Azərbaycana təsiri də azalmış olacaqdı. Yəni bu zaman Moskva bolşevikləri milli hökumətə təsir etmək gücündə olmayacaqlar: «Rusiya inqilabı-əzəmi, hər nə deyilsə desinlər, qətiyyətlə iflas etmədi. Rusiyada inqilab nə yapacaqdır? Bu sualla «Böyük Rusiya» fikri ilə məsum olan rus inqilabçıları nöqtəyi-nəzərindən deyil, in-

Ancaq Rusiyada inqilab və demokratiya namına (adına) zühur (ortaya çıxan) edən məkus (geri dönmüş) bir istibdadın nə kimi xarabalıqlar yaratdığı bilirsiniz. İnqilab namına hökm-fərma (hakim) olan anarxiya və millətlərin hüquq elanından sonra verilən qəti mərkəziyyətçilik Zaqafqaziya millətlərini öz başlanın çarəsinə baxmağa sövq etdi».

Rəsulzadə parlamentdəki çıxışına davam edərək deyir: «Əfəndilər, bilirsiniz ki, bizim Rusiya cəmətinə qarşı heç bir ədavətimiz və nifrətimiz yoxdur. Bezar olduğumuz Rusiya çarizmi Rusiyası, Rusiya istibdadıdır. Rusiyaya nifrətimiz Rusiya istibdadı altında inləyən Rusiya cəmətinə nifrət demək deyildir. Bizcə, mənfur olan Rusiya, millətlər əzən və hüquqlarını verməyən rəsmi Rusiyadır. Hər bir millət müstəqil və hür olmalı, hür olmaqdan sonra digər millətlərlə ürayi istədiyi kimi ittifaq bağlamalıdır. Bütün dünya millətlərinin «Cəmiyyəti-Əq-

qımızı təslim etməmək cəsarətində bulunamaz. Hənkə vicdandır ki, istiqlal istəyən və ona ləyaqətini isbat edən bir millət qəhr (peşman) etsin».

Nitqinin sonunu Rəsulzadə belə yekunlaşdırır: «Əfəndilər, bu gün Azərbaycanın paytaxtında Məclisi-Məbusan açılışındaydıq. Azərbaycan bir atəş mənbəyidir. Vətənimiz hər zaman kəndi sinəsində bir müqəddəs atəş bəsləməlidir. Bu atəş əski zamanlardan bəri həqiqətpərəstlərə rəhbər, bir şöleyi-ümid və iman təşkil etmişdir. O atəş ki, bu gün də sərvət və samən (var-dövlət) səbəbi və mədəniyyət bəsidir. Güclü bir atəş, Azərbaycan övladının sinələrinə düşən, milyonlarla bürkü yağın bu atəş əbadən sönməz, bir məşəl təşkil edib də hürriyyət və istiqlala doğru gətirdiyimiz maneəli yolları işıqlandırın! (Sürəkli aqışlar). Bu atəş sönməmək üçün ələ verib müttəhidən çalışmaq əfəndilər! Mən sizi belə bir ittihadə dəfət edərəm! (Alqış)».

Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkişafı Agentliyinin maliyyə dəstəyi ilə çap olunur